

Robert Anhegger

SELÂTINNÂME MÜELLİFİ KEMAL

Hayat ve eseri — Dil ve Edebiyat hakkında
görüşleri — Hikâyeler *

1) *Yazmanın tavsifi*: Üniversite Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Nr. 331; yazmaya göre bu Osmanlı tarihin adı (s. 16/6 ve 7 ile s. 187/4) Selâtin nâme'dir; 1. şa'ban 895 (20. IV. 1490) da bitirilmiştir; manzum, vezni: —... / —... / —... İlk beyt, s. 1:

Kılalum sözi bismillâh ile yâd Edelüm nâm-i Yezdân ile bünyâd

Son beyit s. 233 :

Güni günden yeg olsun görmesin gam Cihân içinde olsun şâd u hürrem
233 sahife, 16.5 × 22 sm. ebadında, solgun sarı renkte çerçeve içinde (11 × 17 sm); her sahifede 13 satır; eserin adı ve başlıkları rengi atmış tezhipte yazılmış; çirkin ve harekeli bir nesih, son zamanlarda karton bir kapak içine alınmıştır. 233. sahifede şu istinsah kaydı bulunuyor: ١١ سنة . Bunu 1011 (21. IV. 1602 de başlar) olarak kabul etmek mümkün ise de ismini zikretmeyen, ihmalci ve cahil bir müstensihin yaptığı dil değiştirmelerine bakılırsa doğrusu 1111 (29. VI. 1699 da başlar) olsa gerektir. Dış kapağın iç kısmında ve numaralanmamış ilk sahife üzerinde çeşitli kayıtlar bulunmaktadır. Bunlara göre yazma

* 1950 yılında kaleme aldığım bu yazıyı burada yalnız biraz kısaltarak olduğu gibi yayınlıyorum. Bu araştırmanın konusu ile ilgili fakat burada ele almadığım bir kaç mesele, 11-17. IX. 1952 İstanbul'da toplanan Milletlerarası Sosyoloji kongresinde «Klasik Osmanlıca'nın teşekkülünde içtimafî âmiller» adlı tebliğimde mevzu bahis edilmiştir. — Selâtin nâme'nin tenkitli baskısını Behçet Gönül ile beraber hazırlamağa başlamıştık. Tek yazmanın pek çok bozulmuş olmasından metin hazırlama işi uzayınca Behçet Gönül, büyük güçlükler yenilmiş olduğu halde çekildiğinden metnin son durumu için mesuliyet yalnız bana aittir. Behçet Gönül'ün metnin hazırlanışındaki emeklerine burada da işaret etmek istediğim gibi çeşitli şekilde yardımlarını esirgemeyen A. Tietze, Turhan Gencef ve Haydar Dirioz'e teşekkürlerimi sunmağı borç bilirim.

evvelce İstanbul Darülfunun Edebiyat Fakültesi Kütüphanesinin malı ve birbirinden ayrılmış iki parça halinde ayrı numaralar altında kayıtlı imiş. Bu kısımlar sonradan birbirine eklenmiş ve kitap 1929 da ciltlenmiştir. Bundan başka, yazmanın bir çok yerlerini tashih eden ve sahife kenarlarına haşiyeler çıkaran aynı kalemle, müellif ve eseri hakkında kısaca bilgiler verilmektedir. Başka yazmalar şimdilik bilinmiyor (krş. F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig 1927, s. 33 vd., Nr. 18 ve Köprülüzade Mehmed Fuad, Millî edebiyât cereyanının ilk mübeşşirleri, İstanbul 1928, s. 14).

2) *Müellif*: Selâtinâmâ'de müellif bizzat kendisini *Kemal* (krş. ms. s. 180/9) olarak tanıtmaktadır. Bursalı Tahir'in 'Osmanlı Müellifleri'nde ve Fuat Köprülü'nün 1920 de almanca olarak neşredilmiş olan bir makalesinde ¹ de böyle görüldüğü halde sonradan F. Babinger ve yine Fuat Köprülü bu Kemal'i *Sarıca Kemal* diye gösterdiler ². O halde bu meseleyi bir defa daha gözden geçirmek gerekmektedir.

Sarıca Kemal hakkındaki bilgilerimizi şöylece hülâsa edebiliriz ³: *Sarıca Kemal* veya *Kemal-i Zerd* Bergamalıdır. Mahmut Paşanın müzahibi ve has gulamlarının hocası idi. Hamisinin ölümünden sonra Hasköy'e çekildi (bugün Filibe civarında Chaskovo). 894 sıralarında (5. XII. 1488 de başlar) hâla hayatta olmalıydı, zira bu tarihte Mahmut Paşanın teklifi üzerine başlamış bulunduğu ve kendisinin *Belâgatnâme* olarak adlandırdığı, Fadlallah'ın *Ta'rih-i mu'cam fi âşâr mulûk al 'acam* adlı eserinin tercemesini bitirmiştir ⁴. Fakat Sarıca Kemal daha ziyade bir gazel şairi olarak tanınmıştır. Başka eserleri malûm değildir. Yalnız Latfi tezkeresinin ilâveli şeklinde Sarıca Kemal'in diğer eserlerine ait bir işaret bulunmaktadır. Orada ⁵:

¹ Köprülüzâde Mehmed Fu'ad, Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens (Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, Bd. 1, Wien 1922, S. 208-222), s. 209.

² F. Babinger, GOW, göst. yer. ve Köprülü, Millî ed. cer., göst. yer.

³ Hayatı hakkında Türkiyat mecmuasında çıkacak olan «Fatih devri şairlerinden Sarıca Kemal» adlı makalemde fazla bilgi verilecektir.

⁴ Krş. Wilhelm Pertsch, Verzeichnis der türkischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin, Berlin 1889, s. 254, Nr. 227. Burada *Belâgatnâme*'nin başlangıç beyti kaydedilmiştir: *Ĥudâ-yi kâr-i her bâlâ vu pestî — Ĥudâvend-i hedîv-i cümle hestî.*

Bursalı Tâhir, 'Osmanlı müellifleri, c. III (İstanbul 1348), s. 128'de *Târîh-i mu'cam*'i bizim Kemal'in tercüme ettiğini iddia ederek, müterciminin Sarıca Kemal olduğunun farkına varmıyor, halbuki 'OM II 277'de bunun doğrusunu kendisi söylüyor.

⁵ Msl. Nuruosmaniye ktb. No. 3725 v. 153 a.

«Bu bir kaç ebyât mütercim-i mezbûrûn va'ziyâtından ve mesneviyâtından» denilmektedir. Maalesef bu eser(ler)inin adı ve mahiyeti hakkında başkaca bilgi verilmiyor.

Buna karşılık *Selâtin-nâme müellifi Kemal* ve eserleri hakkında bütün bildiklerimiz, ancak eserinde kendi söylediklerinden ibarettir (biyografisi ile ilgili beyitler bu makalenin metin kısmında neşredilmiştir). Maalesef buradan öğrenebildiklerimiz kâfi değildir. Menşei ve hayatı hakkında bir şey söylemiyor. Ancak, *Selâtin-nâme'sini* 1. Şaban 895' de (20. VI. 1490) ikmal ettiği zaman oldukça yaşlı olduğunu öğreniyoruz. Bu Osmanlı tarihinden başka, kendi ifadesine göre, *Sûznâme* ve *Ferâset-nâme* adlarında iki eser daha yazmıştır. Gazellerinin çok büyük bir takdir uyandırdığını da bilhassa belirtmektedir. (s. 185/4, 5 ve 199/11, 12). Ne bu gazelleri, ne de *Selâtin-nâme* hakkında şu'ara tezkirelerinde ve görebildiğim başka kaynaklarda bilgiye rastlamadım.

Söylediklerimizi tekrar gözden geçirirsek, her iki Kemal'in de aşığı yukarı aynı zamanda yaşadıklarını ve ikisinin de gazel yazdıklarını görürüz. Bunların müşterek tarafları yalnız bu kadardır. *Selâtin-nâme* sahibi Kemal'in, elimize geçmeyen *Sûznâme* ve *Ferâset-nâme* gibi eserlerini zikrettiği halde, *Selâtin-nâme*'den ancak bir buçuk sene evvel bitirmiş olması lâzım gelen *Belâgat-nâme*'sinden bahsetmemiş olması önemlidir. Çünkü böyle bir eseri tercüme etmiş olsaydı, zikredeceği şüphesizdir. *Belâgat-nâme*'nin Mahmud Paşa adına yazılmış olmasına karşılık *Selâtin-nâme*'de Mahmud Paşa'ya ayrı bir ehemmiyet verilmemiş olması, dikkate değer. Böylece her iki adaşın hayat ve eserleri üzerindeki kayıtların karşılaştırılması bizi, iki Kemal'in aynı şahsiyet olmadığı neticesine götürür.

Diğer taraftan iki Kemal'in eserleri dil ve edebiyat bakımından gözden geçirilince, Sarıca Kemal'in gazellerinin bize kadar gelebilmiş olduğu halde mevcut Kemal mahlaslı gazellerden hangilerinin *Selâtin-nâme* müellifi Kemal'e ait olduğunu tesbit etmek hiç olmazsa şimdilik - imkânsız olduğunu hatırlatmak lâzımdır. *Belâgat-nâme*'ye gelince bu güne kadar bilinen tek nüsha⁶ Berlin'de bulunduğundan, bunun hakkında kat'î bir şey söylemek mümkün değilse de, katalogun tavsifine göre bu mensur eserin içinde manzum parçalar da bulunmakta, uslubunda

⁶ Bursalı Tahir 'OM. III, s. 128 de Nuruosmaniye kütüphanesinde bulunan bir yazmadan bahsediyor. Buna rağmen ne bu kütüphanede, ne de İstanbul'da diğer kütüphanelerinde şimdiye kadar bu eserin başka bir yazması elimize geçmedi.

farsça ve arabca lûgattan geniş ölçüde istifade olunduğunu muhtelif kaynaklar teyid etmektedir. Selâtinname müellifi ise ancak Sultan Bâyezid II hakkında yazdığı bir kasidede (179/7-181/1) dikkate değer bir şekilde arabça ve farsça kelimeler kullanmıştır. Görülüyor ki bu eser, yani Belâgatname, yazılış tarzında olduğu kadar lisanında da ehemmiyetli bir surette Selâtinname'den ayrılmaktadır. Şu kadar vardır ki Latîfi tezkiresinin ilâveli şeklinde Kemal-i Zerd'den, Selâtinname'nin ruh ve uslûbuna göze çarpan bir şekilde uyan bir mesnevi parçası bulunmaktadır⁷:

Nedür 'âlem bilür-misin güzergâh	Gidersin bu aradan hâz u nâhâh
Beķā bulmaķ dilersen bu serāda	ķo zikr-i nāmuñi hayr ü senāda
Anuñ kim zindedür hayr ile nāmi	Añā ölmüş demek kimse revā-mı
Ola-mı ol kişide 'ādemiyet	Soñında êtdüre nefrîn ü la'net
Bir âdem ķ-añcaķ nefrîn olunsa	Añılmakdan yeg ol kim unudulsa

Bu beyitler hiç şüphesiz Selâtinname'ye ait olabilirdi, fakat bizim yazmada mevcut değildir. Diğer taraftan bu devirde bir başkasının aynı vezniyle yazılmış bir mesnevisinden de alınmış olabilirdi.

Böyle olduğu halde, meselenin bu cephesine göre de, her iki Kemal'in aynı şahıs olması muhtemel görünmüyor. Netice olarak bu mesele kat'î surette aydınlanıncaya kadar, Sarıca Kemal ve Selâtinname müellifi Kemal'e iki ayrı şair olarak bakılması doğru olacaktır.

3) Edebî eser olarak Selâtinname:

Bir edebî eseri değerlendirmeğe çalışırken, mesele iki yönden ele alınabilir :

1) Devri ve edebî muhiti içinde edebî eser olarak, yani edebiyat tarihi bakımından, değeri ;

2) Bugünkü okuyucularla olan ilgisi bakımından, yani doğrudan doğruya edebî miras olarak tesir ve değeri.

Selâtinname'nin tek nüshasının işaret ettiğimiz kötü durumu, bu meseleler üzerinde durmamıza pek imkân bırakmamakla beraber şu noktalara işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Selâtinname bizi burada tarihî kaynak olarak ilgilendirmiyorsa da yine eserin bir tarih, hem de manzum bir tarih olması, edebî bakımdan da önemlidir. Çünkü yazarın tarihî hâdiseleri belli bir sıraya göre işlemek zorunda olması, daha başlangıçta onun şair olarak elini ayağını bağlamış bulunuyor. Bu baskı altında Kemal'in eserinde sarîh

⁷ Not 5'e bkz.

surette değer farkları doğmuştur. Kendisini daha serbest hissettiği bazı yerlerde tarihi hadiseleri anlattığı parçalara nazaran, daha kuvvetli görünmektedir. Fakat bu kısımlardan yana tasvirler çok defa lüzumundan fazla uzuyor, buna karşılık bazan da hadiseler kupkuru bir şekilde ardı ardına sıralanıyor, sonra tekrar iş laf kalabalığına dökülüyor ve anlatış müphemleşiyor. Hattâ şairin yer yer aynı ifadeleri kullandığı, çok defa tekrarlara baş vurduğu görülüyor. Bunlardan başka iki adımda bir, bu dünyanın kötülüğü, yer yüzündeki her şeyin faniliği üzerine alimâne ve mufassal öğütlere bol bol yer veriliyor. Neticede manzum olarak ifade etmek mecburiyeti onu aykırı cümleler yapmak, bazı muayyen kafiyeleri sık sık kullanmak, yanlış şekillere baş vurmak gibi hallere düşürmüştür⁸. Elimizde olan yazmadaki kusurlardan büyük bir kısmı müstensihe ait olmakla beraber, Kemal'in 3000 küsür beyitlik⁹ konusu verilmiş bir eseri muvaffakiyetle yazmağa nefesinin kâfi gelmediği açıkça görülmektedir. Başarılı yerleri, hikâyelerde olduğu gibi, kendisini serbest hissettiği taraflardır. Böyle parçalarda uslûbu daha işlek ve mevzularına uygun düşüyor. İşte o zaman daha güvenilir bir yazmanın bulunmayışına üzülüyoruz. (Eserin içine serpiştirilmiş bulunan hikâyeler için metin kısmına bakınız.) Bunların içinde en dikkate değer olanı, ayrı bir makale halinde tetkik ettiğim, kısa Karınca ve Çırlayık hikâyesidir¹⁰. Bundan başka çok yaygın bir motif halinde rastlanan Kimyâger ve Tama'kâr hikâyesini de zikr etmeliyiz (bk. metin kısmı). Çünkü Selâtinâmê'nin ekser parçalarına nazaran bilhassa bu hikâyenin bu derece derli toplu oluşu, anlatışta takıntısız bir gelişme ve yükselme temin edişi, dikkate değer. Yazar diğer kısımlarda da yer yer anlatışını canlandırmağa çalışmaktadır. Meselâ, anlatılan çevreye uygun düşen kelimeler ve şekillerin kullanılışındaki isabeti bu arada zikredebiliriz. Ezcümle Yıldırım Bâyezid'le Timur arasındaki mücadeleden bahsederken, Türkmenler ve Moğolların karşılaşmasını dil bakımından da uygun bir hava içinde gösterebilmek için onlardan «doñuz gözlü yülükler» den olarak bahsediyor ve ilâve ediyor (s. 88, 4. ve 6. beyt):

⁸ Meselâ: iy cân, şâh-i devrân, nûr-i Hicâzî, sonra şu kafiye: bîcân — merg-i mefâcân (merg-i müfa'cât yerine gelen bu yanlış şekil, Dr. A. Tietze'nin işaret ettiği gibi Evliya Çelebi, X, İstanbul 1951, s. 12 de de bulunuyor), bundan başka: göz açdurmak, çarhuñ cünbişi v.s. gibi tabirler veya kelimeler.

⁹ S. 197/4 de Kemal Selâtinâmê'nin 3600 beyit olduğunu söylüyor. Belki bir kısmı kaybolmuştur ?

¹⁰ Krş. benim «Türk edebiyatında Ağustos böceği ile Karınca hikâyesi» adlı makalemi Türkiyat Mecm., IX, İst. 1946 - 51, s. 78-94.

Suretde dıve beñzer çok bıķılar Veli her birisi cengde kıķılar

Başka bir misal, Hunyad'ın Murad II ye karşı giriştiği sefer hazırlıklarını anlatırken görölmektedir. Kemal burada *izbor* (Sırp - hırvatça 'sbor'), *Yanoř*, *kıraloş* gibi kelimeler vasıtasıyla böyle bir tesir vermek istemektedir¹¹:

- 135/2 : Getürür banları heb bir araya Tevāzu^c eyledi mır ü gedāya
 3 : Bu fikri eyleyüben kıldı izbor Derildi bir araya niçe hünhör
 4 : Danışur anlar ile anda Yanoř Dédiler seni isterüz kıraloř¹²

Nihayet bu meyanda bazı halk tabirleri ve atasözlerine benzer ifadeler de kullandığını da zikredebiliriz. Bunlardan bir kaçını aşağıda sıraladık:

ķamusı el çeküb baş aldı gitti (19/3 a)
 Bu bir sözümi iki eyleme dēr (79/4 b)
 Niçe řehden oyun utmıřlar idi (98/3 a)
 Gözüñ aç 'aķluñı der sen saña gel (98/11 a)
 Assı eylemez soñ peřimānluk (102/11 a)
 Bildüm bilmedüm dēme bil iy řāh (134/2 a)
 Ayaķ basuban el bir ēdeler (135/12 a)
 Kāfir gördi-kim iř bařdan ařdı (139/13 a)
 (Matem için): Hezār at kıyruğını kesdilerdi
 Niçe bin kırulu yay yasdıladı (170/12)
 Ol korķu ile ķan ķařanub... (180/2 b)

4) Kemal'in dil ve edebiyat üzerindeki görüşleri

A) Kemal'in Türk dili ve edebiyatı üzerindeki görüşleri hakkında muhtelif vesile ile onun řu beyti zikrediliyor (s. 10/8):

Bu Türkī dil beđāyet sert dildür Söz ehli işbu dilden gey ĥacildür

¹¹ İzbor (ایزبور) kelimesi XV. ve XVI. yüzyıl Osmanlı-Türkçesinin başka metinlerinde de bulunuyor. Meselâ, Halil İnalık birlikte Türk Tarih Kurumunca neğrecek olduğumuz «Fatih ve Bayezid devrinden Yasakname ve Hükümler» isimli makale ve benim «Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich» (cilt II, İst. 1944, s. 401, No. 206). Bu kitabın sözlüğünde kelimenin izahı bulunmaktadır.

¹² 135) 2/b tevāzu^c : تراوض // 3 b hünhör : خون خور. S. 136, 11 inci beyte de bkz.-Turhan Gencei'nin bana bildirmek lütfunda bulunduğuna göre Napoli Millī Kütüphanesinde mevcut olan, müellifi meğul, 26 beytten ibaret olan bir mesnevī parçasında yukarıda Tatarlar hakkında zikri ettiğimiz beyte benzeyen řu beyt vardır:

İraķdan bir niçe zālīm tatarlar

Doñuz sūretlüler itden beteler.

Bu beytin, eserin bütünü içinde bağlı bulunduğu yerden ayrılarak kullanılması, Kemal'in türkçe hakkındaki asıl noktai nazarının tamamiyle yanlış bir manaya yorulmasına sebep olmuştur¹³. Gerçekten devrin muayyen edebî çevrelerinde «Türkî dil» hor görülmekte idi. Kemal ise bu kötü gidişi belirtmek kaygusunu güdüyordu. Kemal'in, kendisine izafe edilmek istenilen telâkkinin ne kadar aksi bir manayı kasdettiği, aşağıdaki parçalarda açıkça görülmektedir:

Kemal dostlarına gider, eserini sunar ve bununla layık olduğu mükâfata kavuşacağını umduğunu belirtir. Fakat ona derlerki:

Dédiler saña bundan n-ola hâsıl Nedür bu Türki dili ehl-i fâzıl [!]
 Buña baş ağrısı dèrler bilürsin Özüne bunı sen niçün kılırsın
 'Acem diline bunlar müşterîdür Buları bil-ki Türkîden berîdür
 (187/10-12)

Onun bu sözlerle muayyen bir tabakayı kasdettiği bellidir (bk. aşağı), çünkü eserin muhtelif yerlerinde türk diline karşı müsbet bir durum alanların çevresinin mevcudiyetine işaret etmekte ve «Türkî» dilinde yazan bir şair olarak yalnız kalmadığını tebarüz ettirmektedir. Neden dolayı türkçe yazdığını açıklayan şu beytler misal olarak verilebilir (burada kendi eserini kasdettiği bellidir):

Dédüm bu Türki dilün cevheridür Niçeler buña cāndan müşterîdür
 Düzerler dürleri cevherleri çok Budur ol dürler içre gökçe boncuğ
 (191/11, 12)

Fakat Kemal için bahis konusu olan şey yalnız «Türkî dil» ile yazmak değil, aynı zamanda fikir ve zevk serbestliğine sahip olmak, yani mevcut örnekleri *esirce* taklit edenlerin tamamiyle aksine olarak, yaratıcı bir şekilde eser vermektir. Yalnızca fars dilinin üstün tutuluşunu değil, bilâkis genel olarak İran edebiyatını hedef olarak aldığı, sadece tercüme ile iktifa eden ve bunlara kendi eserleri adını veren şairlere karşı tevcih ettiği sert tenkitlerde açıkça görülmektedir.

Divān ı Fārisiden aluban söz Benümdür dèr bu Türkî gösterür yüz
 Neden gendünün olur bu cevāhir Özi müflisdür anuñ evvel āhır
 Hüner oldur-ki gendü kızana küt Bir eyü sermayesinden ne maşsüd
 (184/9-11)

¹³ Misal olarak Nihad Sami Banarlı'nın, Resimli Türk edebiyatı tarihi'ni (İstanbul, tarihi yoktur) s. 142 zikredebiliriz.

Böyle bir görüş, ancak o zamanki edebî türk dilinin farsça kadar güzel olabileceğini kabul edildiği takdirde ileri sürülebilir. Gerçi Kemal türkçenin çıkardığı zorlukları inkâr etmiyor (185/6):

Düzerem Türkiyi Türki dilile Bu dönmez dil ile işbu bilile

Hiç şüphesiz ki şair bu gibi beyitlerde (bk. yukarıda ilk zikrettiğimiz beyte) ana dilinin güçlüklerini nasıl yendiğini belirtmek istemiştir. Fakat bu «sert» ve «dönmez» dil onun nazarında, aslında pek o kadar sert ve dönmez değildir (192/3):

Egerçi Fürsi degül Türki dildür Kāvā'iddin hele düşer degüldür

Başka bir yerde şunu da ilâve ediyor (14/13):

Bu Türkî dili Fürsi gibi ter kıl

Bu mütalaaların temelinde bulunması lâzım gelen dil şuurunu görmemek kabil değildir. Kemal için devrinin edebî türkçesi, şu mısırada açıkça gösterdiği gibi, farsça ile aynı değerdedir:

Bu Türkî Fürsi gibi hûb u terdür (196/13)

B) Kemal'in burada anlatmağa çalıştığımız görüşleri hakkında bir hükme varmak istersek evvelimde eseriyle Sultan Bâyezid-i Veli'den bir mükâfat koparabileceğini umduğunu da unutmamalıyız¹⁴. Bundan ne netice aldığı bilinmemekle beraber malûmumuz olan hiç bir kaynağın Selâtin-nâme'den bahs etmemesinden öyle anlaşılıyorki, o bu kitabıyla ne edebî ve ne de tarihî bir eser olarak muvaffakiyet kazanabilmiştir. Fakat Kemal'in bu sözleriyle ne dereceye kadar şahsî menfaatlerini takip ettiği, şair olarak rolünün ne olduğu ve zamanında ne gibi tesirler uyandırabildiği bizi burada ilgilendiren cihet için o kadar mühim değildir. Bu sözlerin asıl ehemmiyeti onların inanılır olmasındadır. Gerçekten böyle bir mesele olmasaydı, Kemal'in bu mufassal ve sert sözleri söylemesine ne lüzum vardı? Her ne kadar ortaya atılan bu mesele üzerinde durmak, bu makalenin çerçevesini çok aşacaktı da, önemli bir kaç noktaya temas etmeden geçemeyeceğiz.

Bu beytlerde bilhassa gözümüze çarpan taraf onların yazılış tarihidir. Gerçi türkçenin edebî lisan olarak çıkardığı zorluklardan bir-

¹⁴ Bkz. bilhassa Şâh u Deryiş hikâyesine (metin kısmı s. 463 v.d.); burada Kemal, Sultan Bâyezid'in çevresindekilerin Selâtin-nâmesi'nin hüenü kabul görmesine mani olacakları hususunda olan korkularını belirtmek istemiş olduğu anlaşılır.

çok eserde sözü geçiyor¹⁵. Fakat bu gibi ifadeler esas itibariyle daha önceki devirlere aittir. Kemal Selâtinâmeye'sini yazdığı zamanlarda ise Osmanlı-Türk edebiyatı gelişmiştir ve gittikçe çabuklaşan bir hızla genişlemekte idi. Hele Fatih gibi bir Padişahın türkçe şiirler yazdıktan sonra, acaba hangi tesir ve hadiseler Kemal'i böyle şeyler söylemeğe sevketti diye sorabiliriz.

Bu suale karşılık vermeğe çalışırken bilhassa okuyucu zümresi ile edebî nevi meseleleri üzerinde durmak gerekir. Gerçekten birbirine sıkı bağlı olan bu iki mesele Osmanlı-Türk edebiyatının gelişme yolunu aydınlatmağa yarar. Burada Osmanlı-Türk edebiyatından konuşurken devrinin edebî zevkine yön veren zümrenin kabul ettiği edebiyatı kastediyoruz. Kemal'in «ehl-i fazl» olarak işaret ettiği bu zümre altında padişah ve çevresindekilerle (İran edebiyatına bağlı edebî muhit) devlet ricalini anlamamız icap eder ki, bunların yakın alâkaları, yardımları ve teşvikleri şairlerin refah ve istikballerine sıkı bir şekilde bağlı bulunmakta idi. Diğer taraftan 15. yüzyıldan bize gelen eserlere kısa bir bakış bile, o zamanki edebiyatın çeşitli kollarnın aynı hız ve şekilde gelişmediğini öğretiyor.

İlk olarak gerek üslup itibariyle, gerek bahsettiğimiz edebî muhit arasına yerleşmesi bakımından lirik nevi'nin bilhassa gazelin muvaffakiyet kazandığını tesbit edebiliriz. Türkçe gazelin edebiyat içindeki tevâfuk derecesini Fatih'in Türkçe şiir söylemesi, eserleriyle takdir kazanabilmiş şairlerin hayatı gibi misaller teyit etmektedir.

Buna karşılık mesnevî ve nesir bir kül olarak ele alınırsa, daha yavaş inkişaf ettiği ve nisbeten geri kalmış olduğu görülebilir. Bu durum bilhassa tarih yazıcılığında fark edilmektedir. Zaten bu devrin türkçe yazan tarihçilerini hitap ettikleri okuyucu zümresine göre ayırd etmek lâzımdır. Aşıkpaşazade, Uruç v.s. gibi tarih yazarları bilhassa muhteviyat ile ilgilendiren fakat şekle karşı lakayıt kalan bir tabaka için yazdıklarından onlarda edebî kaygu aramak doğru olmaz. Tarihçilikle sanatkârane neşri tatbik etmek yolunda ilk ciddi teşebbüsü Sinan Behişi'nin Osmanlı tarihinde görüyoruz. Eserin yazılış tarihi belli değilse de, XVI. yüzyılın ilk senelerine ait olsa gerektir. Fakat lisanında gerek farsça örnekleri ve gerek sonraki belli başlı osmanlı

¹⁵ Msl. bak. Köprülüzâde Mehmed Fuad, Milli ed. cer. s. 10 vdd.; Saadet Çatay, Eski Osmanlıca üzerine bazı notlar (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi dergisi, c. II, Ankara 1944, s. 297-312) s. 298 vd. ve Ağâh Sırrı Levend, Türk dilinde gelişme ve sadeleşme safhaları, Ankara 1949, s. 9 vdd.

tarihçilerini ve nasirlerini temayüz ettiren zerafet ve ihtişamın bulunması şöyle dursun, XV. asır Osmanlı ülkesinde yazılan farsça eserleriyle boy ölçüşemez. Bunu anlayabilmek için burada, Fatih'in emri üzerine başlanmış, fakat ancak Bâyezid II zamanında bitirilmiş farsça telif edilmiş Konyalı Mehmed b. Halil'in Tarih-i Al-i 'Osman'ından bir parça zikretmek kâfi gelir. Eserin mukaddemesinden değil de ortasından alınan bu bir kaç satır, musanna lisaniyle bu farkı açıkça göstermektedir¹⁶:

شاه غازی پنداشته که از ارباب حاجاتست مانع را منع کرد گویا اجل آجل را
بواسطه آن کافر را اجل سافل عاجل آن اجل بسوی خود میکشید پیش آمده بمقتضای
فخوای اذ آجاء القضا عمی البصر بنحجر زد همان دم دم پسین را بخازنان جان تسلیم
کرده غازی بر حق در سینه تسعین و سبعمیه شهید مطلق گشت

Kemal ise mesnevî şeklinde bir Osmanlı tarihini yazmak iddiasına girişti. Demek oluyor ki şair Selâtinâmê'siyle, değil yalnız tarihî, belki ondan daha ziyade bir edebî eseri de meydana getirmek istemişti. Bu teşebbüs kuvvet bulmuş türk edebî şuurunun bir tezahürü olarak telâkki edilebilir; mütercim şairlere karşı olan hücumlar da aynı asla dayanmaktadır. Kemal bu görüşü ile tek başına kalmıyor. Ondandır bir kaç sene sonra (1493/4) eserini bitiren Tacî-zâde Cafer Çelebi Hevesnâme'sinde buna benzer ifadeler kullanmaktadır; bunlar, Şeyhî ve Ahmedî'ye karşı hücum ettiği tanınmış beyitlerdir. Cafer Çelebi bu şairleri tenkid ettikten sonra, sözlerine şöyle devam ediyor:

Bu hâl ile yine ey merd-i üstâd	Birinûn daği yok şânında icâd
Mu'ayyen her birinûn hâli kâli	Olubdur terceme ulu kemâli
Ararsañ her birinûn defterini	Tetebbüf eyler iseñ sözlerini
Bulamazsın birinde ma'ni-yi hâs	Bulursun gayruñ âhengine rakqâs
Hayâl-i hassa çün kâdir degüller	Haqîkatda bular şâ'ir degüller ¹⁷

¹⁶ Mehmed b. Hâcî Halîl el-Kûnevî, Târîh-i âl-i 'Osmân (bk. F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig 1927, s. 18 vd., Nr. 7). Eserine Fatih'in emrile başladığını söyleyen müellif (v. 4 b), tarihini Sultan Bâyezid'in Veli'nin Akkerman zaferinden, yani 9 Ağustos 1484 (16 Recep 889) den sonra ancak bitirebilmiştir (bk. varak 83 b vdd.). Verdiğimiz parça v. 33-a dan alınmıştır. Bu eser hakkında Tarih dergisinde bir makalemiz vardır (II. sayı 3-4, s. 51-66).

¹⁷ Nuruosmaniye Ktb. N. 4373 v. 17 b. Buna mukabil XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Camî'nin Vamık u Azra mesnevisinin önsözünde Şeyhî hararetle müdafaa edilmektedir: Fatih ktb. No. 4142, ve 18 b.

Yemişdür Hazret-i Şeyhî şekerler
Buyurmuş Hüsrev ü Şîrîni şîrîn

Komışdur söz deyü sâî güherler
Hezârân âferîn sad bâr tahsîn

Şairler arasında sık sık görülen kıskançlık ve çekememezlik bir yana bırakılırsa, bu iki parça o devrin edebî muhitlerinde yalnız türkçenin kullanımına değil aynı zamanda şairlerin ibtidai, yaratıcı çalışmalarına ehemmiyet veren bir cereyanın mevcut olduğunu göstermektedir. Kemal ve Tâci-zâde Cafer Çelebi tarafından müdafaa edilen bu görüşün neden hâkim olmadığı kolayca anlaşılıyor. Bu meyanda o senelerde Herat mektebinin, bilhassa Camî'nin tesir ve nüfusunun böyle bir hareket için ne kadar menfi rol oynadığına işaret etmek lâzım geliyor. O devrin en çok yayımlanan mesnevisi, yani Hamdî'nin Yusuf ve Züleyha'sının, Camî'nin aynı adı taşıyan eserine dayanışı, bu tesirin bir misalidir. Böyle olduğu halde ne Hamdî ve ne de başka bir mesnevî şairi sözü geçen «ehl-i fazıl» arasında yani saray muhitinde tam bir muvaffakiyet elde edemediler. Diyebiliriz ki Kemal Selâtinâmâ'siyle gerçekten edebî başarı gösterebilseydi yine aynı akıbete uğradı. Çünkü bu devrin mesnevî şairleri bu çevreye değil, ancak türkçe eserlere karşı, Kemal'in bir sözüyle "candan müşteri" olan ve oldukça geniş edebî terbiye almış bir edebiyat meraklısı zümresine tesir edebiliyorlardı. Böyle olmakla beraber şairimizin yine bizzat şikâyet ettiği Türkçeye «baş ağrısı» diyenlerden takdir ummaktan vaz geçemediğini görüyoruz. Halbuki zevklerini farsça eserleriyle geliştirmiş olan ve örneklerini farsça uslubunda bulan bu muhit için türkçe hakikaten halâ "sert bir dil" idi. Osmanlı-Türk edebî dili o devirde gerçekten farsça ile rekabet edecek derecede ifade zenginliğine varamamıştır. Evvelâ türkçeyi arabça ve farsça kelime ve terkiplerle beslemek suretiyle başlanan yolun sonuna gidilmeli, osmanlı-türkçesinin ifade kabiliyeti lûgat zenginliği ve uslûp kıvraklığı ile klasik devir şairleri sayılanlarda gördüğümüz dereceye varmalı idi. Bu inkişaf ve buna bağlı olarak, Kemal'in türkçe hakkındaki görüşlerine aykırılık¹⁸, misal olarak 1525 senelerinde musanna ve

Ne deñlü var ise söz hayr u şerden
Müretteb eylemiş aslına taķrîr
Olanlar haķķa ķā'il eyler insāf
Eder gendü elile cehlin izhār
Getürür nazma ba'z-ı hezliyātı
Sanur anuñla miskîn şā'ir oldı
Kime tuş olsa söyler muhmelātın
Ürür laf her habîsi görse eydür
Benüm şî'rümde var zevķ ü ĥalāvet

Ķamu eşyā dilinde nef'u zardan
Göñüller levhine luţf ile tahrîr
Görürüz niçe bî-insāf eder lāf
Dolaşur Şeyhî'nün şî'rine her bār
Ne aslı var ne faslı ne sebātı
Ki ya'nî luţf-i tab'a ķādir oldı
Oķur her bir ĥabîse hezliyātın
Benüm şî'rüm bugün Şeyhî'den eydür
Niçün hoş tab'a vermeye letāfet

Şair, altı, yedi beyt daha böylece devam ediyor.

¹⁸ Bu meyanda Selim I ve Süleyman-ı Kanunî'nin fetihlerinin edebî bakımdan taşıdığı öneme işaret etmek lâzımgelir. Arap ve onun yanında fars kültürüne bağlı olan mıntıkların ilhaki yüzünden her iki lisanı öğrenmek temayülünün çoğaldığını

yüksek bir üslûpla yazılmış Sa'dî b. Abdülmüte'al'in Selimnâmesi'nde kendini açıkça gösteriyor¹⁹:

Egerçi-ki bihilâf sehâran-i 'arab ü 'acem dahı gendü dillerinde çok sihr-i fitne-engiz eylemişlerdür. El-hağ v[el]-insâf kesret-i kelimât-i vahşet-şi'âr ile zebân-i Türkide olan 'usr-i tertib ve su'bet-i terkib anlardan ziyâdedür. Bâri her mazmûn-i لسان كل قوم اصل بالنسبة اليهم bu nev-arüz-i dil-ârâ ki kâmet-i hoş endâma göre zebân-i Türkide câme-i ihtisâr giyüb tâc-i iktisâr urundu. Ammâ ceyb ü dâmeni ser-tâ-ser ferâ'id-i elfâz ile tersîf olunub reng-i libâs-i hezâr tâzî vü 'acemî kılındı.

5 *Neşrin esasları* kısaca şunlardır: Transkripsiyon için İslâm Ansiklopedisinde tatbik edilen ve bilhassa arapçaya göre hazırlanan sistem değil, türkçeye daha uygun ve daha basit bir metot kullandık. Telâffuz meselesine gelince her halde 15. asırda yazılan bir metin için bugünkü telâffuzu kabul etmek mevzubahs olamazdı. Türkçenin o zaman nasıl konuşulduğu hakkında katî malûmatımız olmamakla beraber bu devrin harekeli metinlerinin aksettirdikleri durum esas olarak alınmıştır.

Yazmanın vaziyeti hakkında okuyucuya iyi bir fikir verebilmek için notlarda basit imlâ aykırılıkları ve sık sık tekrarlanan hatalar da gösterilmiştir. Umumiyetle müstensihin ihmalinin sebep olduğu çok sayıdaki vezin v.s. bozukluklarını mümkün olduğu kadar düzeltmeğe çalıştık. Yazmayı tavsif ederken zikrettiğimiz gibi Kemal ve eseri hakkında kayıtları olan meçhul şahıs da aynı yoldan gitmiştir. Selâtinnâme'nin bir çok yerlerinde onun kaleminden çıkmış tashihler vardır. Notlarda bu tashihler kere içinde ilâve olundu.

Arapça ve farsça kelimelerde aslında uzun fakat vezin icabı olarak kısa okunması lâzım gelen sesli harfin üzerindeki uzatma işareti kaldırıldığı halde aslen kısa fakat yine vezin icabı olarak uzun okunan bir sesli harf altına bir nokta (ms. terceme kelimesinde görüldüğü gibi) konulmuştur.

kabul edebiliriz. Bu temayül esaslı bir tetkike muhtaç olmakla beraber her halde, yüksek osmanlıca lisanını anlayabilen okuyucu zümresinin genişlemesini mücip oldu. — Bu devirde meydana gelen «imparatorluk şuru» için bk. R. Tschudi, *Osmanische Geschichte bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*, in: *Neue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, Bd. III, s. 580 vdd.

¹⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Hazine kütüphanesi No. 1342 v. 3 b. - bk. şimdi: Maria Theresa Speiser, *Das Selimname des Sa'dî b. 'Abd ül-Müte'al*, Zürich 1946.

Bu gibi görüşlerin tipik bir mümessili olan Kemalpaşazâde, *Risâlat... fi beyân martabat al-lisân al-fârsiyyâ 'alâ sâ'ir al-alsana* adlı bir risale bile yazmıştır (bkz. msl. Ayasofya ktb. Nr. 4794, var. 122 a — 125 a ve Ragıppaşa ktb. 1279, var. 170 b — 171 a).

Metin Kısmı

1) Hayatı - eseri - edebiyat ve dil üzerindeki görüşleri

Selâtinname'de bu meseleler hakkında mevcut bütün ehemmiyetli noktalar şu aşağıdaki mısralarda bulunmaktadır. İlk beyitler «Ağâz-i suhen: Tevârih-i Âl-i 'Osmân beyân eder» başlıyan kısımdan (10/6 başlık - 17/5) alınmıştır.

- 10/7 Gel imdi nazm ile keşf eyle esrâr
Çü bülbül gülşen içre eyle güftâr
- 8 Bu Türki dil beğâyet sert dildür
Söz ehli işbu dilden gey hacildür
- 9 Meger Hağdan ola saña 'inâyet
Dêyesin hûb u mevzûn bir hikâyet
- 14/3 Bunuñ üstine geçdi haylı eyyâm
Ki puhte olmadı bu fikrile hām
- 5 Meger bir gün cihān olmışdı hurrem
Gönil yaruñ hayâli ile her dem
- 12 Bu hüccet gitmesün hergiz dilünden
Tevârih diñle şahâ bülbülünden
- 13 Muṭavvel kılma sözi muhtasar kıl
Bu Türki dili Fürsî gibi ter kıl
- 15/11 Çü gördüm geçdi bu 'ömr-i cuvāni
Dile gelmezdi bu rāz-i nihāni
- 14 Hāmiyyet murğı kıldı dilde pervāz
Ele aldum kalem' kıldum hemān sāz
- 16/6 Selâtinname kodum buña adı
Tevârih âl-i 'Osmāndur nihādi

10) 8 a dil: dili/ 8 b hacil: حجل // 9 b hûb u: hûb

11) 3 a: haylı: خلیل, 3 b puhte: پوخته // 5 a hurrem: حرم / 13 b dili Fürsî: دین فوس

15) 11 b rāz-i: زاری

- 184/3 Felek döndükçe geçdükçe zemānlar
Demez bu resme Türkî nüktedānlar
- 4 Çü yaydum bu bısātı bu cihāna
Dēyüb işbu sözi pīr ü cuvāna
- 5 Şular kim Fārisīden cem' eder söz
Düzüb gösterür andan bir güzel yüz
- 6 Bularuñ neye beñzer bil misāli
Söz içere bularuñ kıl ü qālī
- 7 Bir eyü mālī bile tacir oldu
Ki dürlü 'izzet ol māl ile buldı
- 8 Velī gendüsi müflisdür beğāyet
Bir eyü mālī bile buldı 'izzet
- 9 Divān-i Fārisīden aluban söz
Benümdür dēr bu Türkî gösterür yüz
- 10 Neden gendünüñ olur bu cevāhir
Özi müflisdür anuñ evvel āhir
- 11 Hüner oldur-ki gendü kazana küt
Bir eyü sermayesinden ne maḵsūd
- 12 Yazub bir қағıdı kıl naḵş peydā
Vērüñ her kiş'ye kılsun hoş temāşā
- 13 Ki vēr bir söz yüzün bilmezse anı
Dē bir naḵş eyle sen-de buña sānī
- 185/1 Koyub ol naḵşı bir kağıduñ üzre
Uyar ol daḡı koyub anuñ üzre
- 2 Ki Fürsīden sözi terceme etmek
Misāli bu-durur dēyüb işitmek
- 3 Demezem hiç aña ben ehl-i irfān
Kılur söz terceme Fürsīden iy cān

184) 4 a yaydum bu bısātı: نو بصادی // 5 a şular: şunlar / Fārisīden: فارسدن //
6/b bularuñ kıl ü: بو نلرک کیلو // 7 a mālī tacir: تاجر مالی // 9 a [divān-i fārisīden]:
در میناسدن // 11 b sermayesinden: سرمایه سندن

185) 1 b ol daḡı: اولدجی // 2 a fürsīden: فارسدن / 2 b bu-durur: budur // 3 a hiç: [؟] هیچ //
ben: bir [?] / 3 b Fursiden: فارسدن

- 4 Ki düzdüm Türki dilden iki nāme
Ferāsetnāmedür bir Süznāme
- 5 Dağı çok düzmişem Türkî gazeller
Ki şimdi dilde okurlar gezerler
- 6 Düzerem Türkiyi Türkî dilile
Bu dönmez dil ile işbu bilile
- 7 İnāyet eyler ise baña Hādî
Tevārihnāmeden alam murādî
- 8 Sığındım Bāriye kıldum bunu yād
Umaram ben de olam gāmdan āzād
- 9 Ki geldi şāh-i devrānuñ kemālî
Göründi ‘adli luṭfinūñ cemālî
- 10 Velî bir bendesinden biḥaberdür
Gelenler soñra benden muṭteberdür
- 12 İnāyet eyler ise baña Allāh
Benüm mansibum arturur şehenşāh
- 186/4 Hemān dutdum yaranlardan yaña rāh
Beni görüb dediler gele bi’llāh
- 5 Varubarı ilerü vërdüm selāmî
Aleyk aldı bularuñ ḥās u ‘āmî
- 6 Derilüb otururlaḥ bir arada
Bıraḳmış hem biri bir söz arada
- 7 Oturub bir birile bahs éderler
Kimin ḥurrem kimini saḥt éderler
- 187/3 Bularuñ arasında biri iy cān
Dëdi baña kerem ét eyle ihsān
- 4 Tevāriḥ Āl-i ‘Osmāndan hikāyet
Düzüb nazm ile kılmışsın rivāyet
- 5 Bize göster anı biz de görelüm
Ne ma‘nî gösterür biz de bilelüm

185) 4/a dilden : dilinden // 5 a dağı : دجى / gazeller : غزائل (غزائل) / 5 b gezer-
ler : كزائل (كزائل) // 9 a ki : -(ki) // 12 b mansibum : منصوب
186) 5 b bularuñ ḥās u : bunlaruñ ḥās // 7 b ḥurrem : حرم
187) 3 a bularuñ : bunlaruñ

- 6 Bile getürmiş idüm ol kitabı
Dedüm kim dağı var durur hesabı
- 7 Acub gördiler anı iy Hudāvend
Okuyub kıldılar çok dürlü ahsent
- 8 Dedüm bu başalara olsa vasil
Netice olmaya-mi bize hasıl
- 9 İştidiler çü benden bu kelâmı
Gülüşdiler bularuñ hās u ‘amı
- 10 Dédiler saña bundan n-ola hasıl
Nedür bu Türki dili ehl-i fāzıl [!]
- 11 Buña baş agrısı dērler bilürsin
Özüne buni sen niçün kılırsın
- 12 ‘Acem diline bunlar müşteridür
Buları bil-ki Türkidē beridür
- 188/1 Ne dērsin buni oraya yetürüb
Bu Türki başına haller getürüb
- 2 Nēne yarar gider Türki dilile
Gelesin ortaya işbu bilile
- 3 Senüñ hālün o çırlayıkā beñzer
Karınca ile olmışdur bürāzer

Kemal, Karınca ile Çırlayık hikāyesini anlattıktan sonra (s. 470'e bkz.) yeniden asıl mevzuuna döner:

- 189/12 Gerek bir iş dutub kazanasın küt
Ki kılmaz işbu nazmuñ bil saña sūd
- 190/1 Gerekdür başalara özge hizmet
Bu nazmuña ikende kılma minnet
- 2 Seni saña gerekse cān u dilden
Bularuñ etegin hiç koma elden
- 13 Bulardan bu sözi çün bende aldum
Durub defterlerin birine vërdüm
- 191/1 Dédüm-kim tārīh-i ‘Osmān hikāyet
Düzüben nazm ile kıldum rivāyet

187) 6 b dağı: داجی // 7 b ahsent: اخصيك // 8 b netice olmaya-mı: [?] اوليدى. (اولايدي) نه بيجه اوليدى.
// 9b bularuñ hās u: بولاروك حاص // 12a müşteridür: مشترودر / 12b buları: buları
188) 1 b başına: doğrusu: başuña ?
190) 1 a başalara: باشلاره // 2 a bularuñ etegin: بولاروك آتوكوز (اتكوز) // 13 a bulardan ... çün: bunlardan ... eün / 13 b defterlerin: defterlerüñ

- 2 Gerekdür bu kitābı pādšāha
Varub 'arz' êdesin 'âlem-penāha
- 5 Çü bilmezem ne dèyem Fürsi dilden
Eyü yatlu hele bu geldi elden
- 7 Dèdi getür anı biz de görelüm
Ne ma'nî gösterür biz de görelüm
- 8 Hemān dem ileyinde qodum anı
Açub gördi yazılmış gülsitām
- 9 Eline aluban gördi varını
Okuyub kıldı baña āferini
- 10 Dèdi kim Türki sözde ola ancak
Eyü süret buña vermişsin El-hağ
- 11 Dèdüm bu Türki dilün cevheridür
Niçeler buña cāndan müşteridür
- 12 Düzerler dürleri cevherleri çok
Budur ol dürler içre gökçe boncuk
- 192/1 Cihānda ben kimem devletlü hāna
Varam söz nazm êdüb şah-i cihāna
- 2 Dèdiler kim 'iyān' oldı kemālün
Bu nazm içinde olan kıl u kālün
- 3 Egerçi Fürsi degül Türki dildür
Kavā'iddin hele düşer degüldür
- 5 Umaram ola mağbul şeh katında
Bu cevher kıla Sultān hizmetinde

«Halüme münāsib hikāyet beyān olunur» isimli başlık (192/6) dan sonra Şāh u Geda hikāyesi gelmektedir. İyilik sever bir şah kendi mülkünün bir yerine varır ve her yandan hediyeler alır. Hükümdarin çadırını kurduğu mahallin yakınlarında oturan bir derviş de karısına, şaha bir 'hilāl' arz etmek istediğini anlatır, o da:

192/9 Varub qasd êtdi qopara hilāli
Dèdi miskīn buña sen urma eli

191) 2 a gerekdür: gerekdür kim // 5 a çü: جو / Fürsi: فارس // 8 a ileyinde: ايلنده // 9 b baña: - (baña) // 10 b El-hağ: ancak // 11 b niçeler: niceles // 12 a düzerler dürleri: دوزرلر دورهلری / 12 b dürleri içre: دورهلر ايجنده

192) 1 a devletlü: دولتلو // 2 b kıl u kālün: قلو قالك // 3 a egerçi Fürsi degül: شاه // 5 a şeh: شاه

193) 9 b miskīn: مسكين

- 10 Var idi bir kıızı gâyet-de mahbûb
Yüzi gül zülfi sünbül cāna maṭlûb
- 11 Cemāl aya beñzer zülfi pür-tāb
Utanur ay eline koymağa āb

Kızına bunu koparmasını söyler, hilâl kemal-i itina ile bir kutuya yerleştirilir ve derviş, şahın huzuruna çıkararak hediyesini sunar. O da kutuyu açınca vezirine ne olduğunu sorar ve şu cevabı alır:

- 194/13 Budur ol bunuñ ile kırdanur diş
Buni getürdi şāha işbu derviş
- 195/1 Ve lâkin işbu yerde bî-nihāyet
Biter bu kimsene kılmaz ri'āyet

Bu sözleri duyan derviş ümitsizliğe düşer ve Allaha yalvarmağa başlar:

- 195/11 Bu fikri éder iken bu arada
Başın kıldırdı şeh bu mācerāda
- 18 Bize lâ'ik görüb getürdi derviş
Bunuñla biz dağı kırdalavuz diş

Ve vezire, dervişe ihsanlarda bulunmasını emreder¹.

Bundan sonra gelen beyitlerle Kemal tekrar kendi eserinden bahse girişir; son iki beyit bize ayrıca Selâtinname'nin telif tarihini gösterir:

- 196/3 Benüm dağı aña beñzer misālüm
Bu nazm içinde olan kıl u kālüm
- 5 Ki sanma ehl-i dil ol Türk'eridür
Anuñçün bu sözi Türkî varıdur
- 6 Cevāhirlere düzer Türkî dilile
Anı vassf edemez kimse bilile
- 13 Bu Türkî Fürsi gibi hūb u terdür
Olan içinde gey tatlu haberdür
- 198/10 Temām étdük tevārihūñ kitābın
Ġazāsın şehlerūñ her feth-i bābın

193) 10 b gül: گول // 11 a pür: پور

194) 13 b şāha işbu derviş: شها اشبو دروش

195) 11 a bu arada: بوراده / 11 b şeh bu mācerāda: شاه بو ماچراهه / 18 a derviş: دروش

18 b dağı: دسى

196) 5 a Türk' : توركى // 13 a Fürsi: فارس / hūb u ter: خوبتر, 13 b tatlu: طالتو

¹ Kemal'in belli bir maksatla yazdığı hikâye için bkz. s. 454, not 14 ve s. 470.

- 11 Sekiz yüz hicretüñ doksan beşinde
Vücūda geldi bu cevher' o hinde
12 Ki Şa'ban ayı olmuş idi zāhir
Temām geldi zuhūra oldı zāhir (20.VI.1490)

2. Hikâyeler

Tama' hakkında iki hikâye

Sultan Bâyezid Yıldırım ile Tahratan'a ait hadiseler Kemal'i tama' hakkında iki hikâye anlatmağa sevkeder. Tama' üzerinde umumî mü-talaalar ihtiva eden bir kaç beyit (67/7-68/7) söyledikten sonra ilk hikâyesine geçer.

a) *Hikâyet-i Tama'kâr* (68/1-69/12)

Bir padişahın oğlu babasının yerine geçmek ister ve onu öldürmek için cerrahıyla anlaşır. Padişah zehirli bir neşter ile bertaraf edildikten sonra oğlu şah olur, bu şekilde nice zaman geçer ve:

- 69/8 Ki bir gün kapucıya şah-i devrân
Getür cerrâhı kolumdan ala kan

Bu çağrılan ise zehirlenmiş padişahın ölmüş olan cerrahının oğludur:

- 7 Buradan gâfil iken urdı ustâd
O neşter şahı öldürmüşdi heyhât
8 Varub şahuñ kolına urdı anı
Hemân şah ol arada vërdi cân

Katil şah böylece hak ettiği cezasını görür ve bir başkası onun yerine oturur.

b) *Hikâyet-i Tama'kârî vü Kîmyâkârî* (71/4-77/12)

Bundan sonra eserde sık sık tekrarlanan dünyanın faniliği v.s. hakkında umumî ahlâki vaizlerden sonra (69/13-71/2) ikinci hikâyeye geçilir. Bu hikâyenin konusu oldukça yayılmış olmakla beraber bir örneğini bulmağa muvaffak olamadım. Hikâye 87 beyitten ibarettir.

- 71/4 Meger bir pādşeh var idi iy cân
Görürdi halk-i 'âlem andan ihsân

198) 11 a sekiz yüz : سکز (روز) / 11 b hinde : حنده

69) 3 b cerrâhı : چراحی / ala : ol ala

71) 4 a pādşeh : بادشاه

- 5 Ve likin 'ilm-i iksiri şehensâh
Anı bulmağa ister idi hergâh
- 6 O hinde var idi bir ehl-i takvâ
Verürdi her kişiye dürlü fetvâ
- 8 Bilürdi 'ilm-i iksirden hem ol er
Demezdi kimseye bu sırrı server
- 10 Kılurdi sîm kalay' bākırı zer
Ki hergiz sanmaz idi andan ol er
- 11 Sebüke eyleyüb yollarda her gün
Atardı bulsun anı dëyü el gün
- 72/1 Nageh bir gün gelür bir zıst suratlu
Olur mihmân bu şeyhe fi'li yatlu
- 2 Halävetsüz şekilsüz burm egri
Satarsañ bir pul ancak ola degri
- 3 Yüzin şeytân gibi kıllar bürimiş
Olan egnindeki kirden çürimiş
- 4 Gêce yetişüb êrdi bunda iy cân
Konub oldu o gêce şeyhe mihmân

Şeyh tam bu sırada altın yapmakla meşgul olduğundan misafir şeyhin sırrını öğrenir, şeyh bundan müteessir olur ve:

- 72) 12 Dëdi bunı burada öldüreyin
Bu deyr içre bunı göme koyayın
- 73) 2 Edemezem bu işi ben bilürem
Buña çäre aceb ben ne kıluram

Nihayet uğursuz misafirine bir hayli altın hediye ederek sırrını kimseye ifşa etmemesi için yalvarır. Fakat nâfile, adam derhal padişahın yanına gidip öğrendiğini anlatır. Şah çok sevinir:

- 74) 2 Eyü buldum eyü elüme girdi
Bu sözi gendüye ol şâh dëdi
- 3 Buyurdi çavuşa ol şâh-i devrân
Getür bu araya tiz şeyhi iy cân

Şeyh gitmek istemediyse de çavuşun ısrarı üzerine padişahın katına çıkar ve hüsnü kabul görür:

71) 6 a hinde: خنده // 8 a iksirden: اڪسردم

72) 1 a nageh: نگاه // 2 a halâvet: خلاوت // 12 b içre: ايچته

74) 3 a ol: - / 3 b şeyhi: شيخ

- 75) 2 Oturub şeyh ile şeh kıldı arām
Yemek geldi yediler hās ile ʿām
3 Yemek yendi vü dağıldı halāʾik
Hemān şeyh ile kaldı şah-i sādık

Başbaşa kalınca şah şeyhden ona ilm-i iksirini öğretmesini talep eder. Şeyh buna yanaşmak istemeyip sırrını muhafaza edebilmek için hayatını feda etmekten başka çıkar yol olmadığını anlar:

- 76) 12 Dédi şeyh getürün divüd kalem hem
Dahi görsün bu işi şah-i ʿālem
13 Kalem aldı kağıd üstine iy cān
Gözedür bunı anda şah-i devrān
77) 1 Bir iki urdı üzerine baqdı
Yazub kağıdı agzına biraqdı
2 Dédi cellāda şeyh kim boynum urğıl
Bu işi şah-i ʿālem sen de görgil
3 İşāret kıldı cellāda şehensāh
Dédi ne ʿilm olur bu bārak-Allah
4 Hemān-dem çaldı cellad başı gitdi
Şehensēh bunı görüb gayret étđi
5 Görür şeh baş gidüben saçılır kan
Görün ağzındaki der şah-i devrān
6 Açub ağzın dil altında bulurlar
Anı şahuñ öñine getürürler
7 Açub kağıdı gördi anda sultān
Bunı yazmış orada şeyh-i devrān
8 Ki vēr başuñuz rāzi vērme zinhār
Ki rāzın vëren er degüldür iy yār

c) *Hikāyet-i Nūşrevān*

Hikāye, konusundan ziyade yazılış sebebi ve hükümleri bakımından alakamızı uyandırır:

Timur ve Yıldırım Bayezid arasındaki Ankara muharebesi esnasında Sultan Bayazid I, kendi askerleri tarafından terkediliyor:

- 75) 2 a şeh: şah
77) 3 s işāret: اشارة / 3 b bārak-Allah: باركا الله // 4 b şehensēh: şehensāh // 5 a şeh: şah // 6 a ağzın dil: ağzında dili

- 91) 13 Bu hâli gördi şâh oldı perişân
Yavuz işlerine oldı peşimân
- 92) 2 Yavuz fi'inden ol şâhuñ çerisi /
Kaçub kalmadı yanında birisi

Kemal, bu sözlerle başladığı tenkide « Beyân-i dil-azâri » başlıklı kısımda (92/3-10) devam eder ve Nûşirevân misalini (Su'âl u cevâb-i Nûşirevân, 92/11-94/11) zikrederken hükümdarın sehâvet ve şecaat sahibi olması lâzım geldiğini anlatır ve asıl hikâyeye geçer (94/11-96/10):

Bir av esnasında sıcak bir günde Nûşirevân meyve dolu bir bahçeye girer, orada bir delikanlı oturmaktadır, ondan kendisine bir nar getirmesini ister. Usareli meyve o kadar hoşuna gider ki:

- 95) 8 Sorub kimdür bunuñ issın bileyin
Getürüb bunu issından alayın
- 9 Baña lâ'ık durur bu mîve-hâne
Bunu fikr êdüb ol şâh-i yegâne
- 11 Bu fikri êtdi anda şâh-i devrân
Dêdi bir dağı nârı getür oğlan

Fakat bu sefer nar kupkuru çıkar. Padişahın hayreti üzerine delikanlı bunun sebebinin başkasının malına karşı beslediği haksız arzu olduğunu söyler. Hükümdar (Nûşirevânın adı ancak 94/11 de geçer) hatasını görünce delikanlı ona birincisi kadar lezzetli üçüncü bir nar sunar.

d) Hikâyet-i Mecnûn

Çelebi Sultan Mehmed ölmüştür. Bu hal dünyanın tebdili kabil olmayan talihidir (ahvâl-i dehr 117/2-10), Mecnûn misalinde de görüldüğü gibi (117/11-118/12): Mecnûn, günün birinde elinde bir kafa tasiyle bir hükümdara rastlar:

- 117) 12 Kõmiş õñine bir âdem kafâsın
Burağur fikre anuñ mâcerâsın
- 13 Dêdi şâh aña iy delü safâdan
Ne sevdâ bilişürsin bu kafâdan

92) 2 b birisi : بریسی

95) 9 b şâh-i : شاهی

117) 12 b mâcerâsın : ماجراسین

Mecnûn ona cevap olarak bu fanî dünyaya bel bağlamayarak yüksek kalpli olmasını ihtar eder:

- 148) 3 Ki bu kelle benüm gibi gedānuñ
Ve yâhud sencileyin pādşahuñ
4 Hem ölçdüm işbu yer-yüzün temāmet
Üç arşun yer saña hem baña kıymet
5 İki etmek yerem ben hem sen iki
Gider boynuñdan imdi sen bu yüki
6 Çü bildün kim baña olduñ berāber
Belādur pes saña âlem serāser

e) *Hikāyet-i Sulţān Mahmūd*

Sultan Murad II nin ölümünü anlatırken Kemal, Sultan Mehmed I nin vefatından sonra anlattıklarına benzer şeyleri tekrara fırsat bulur (142/6-144/7). Bunu takib eden Sultan Mahmūd hikāyesi de (144/8-145/12) Nüşirevân ve Mecnûn hikâyelerinde mevcut olan gayeyi güdüyor: Avda Sultan Mahmūd «başı açık, yalın ayak, yüzü pür hak» olan bir pîr-i gamnâk⁶a rastlar, onun ismi de Mahmūddur:

- 145) 1 Dönüb şeh dēdi kaldum bunda hayrān
İkimüz bir ad ile olduğ iy cān
2 Ve liken bende vardur mülk ü leşker
Çaçan olavuz ikimüz berāber
3 Dönüb pîr anda dēdi iy şehensāh
Uyangıl gâfletüñden olgıl āgāh
4 Giyüb yemekde degülsem berāber
Ölümde ikimüz birüz iy server

Geriye kalan sekiz beyitte de dünyanın yalancılığına hiç inanmamak lâzım geldiğine herkesi bekliyen bir mezar bulunduğuna dair münasip ihtarlar bulunmaktadır.

f) *Hikāyet-i Mecnûn*:

Bu ikinci Mecnûn fıkrası Sultan Mehmed II nin ölümü hakkındaki beyitlerin sonunda bulunmaktadır. Yazmada sarîh olarak bir hikâyeden bahsedildiği halde, aslında, bütün dünyevî işlerin fanîliği üzerinde

14f) 1 a şeh dedi: شاه ددیکم / hayrān: خبران // 2 a mülk ü: ملک // 3 a pîr anda dēdi iy şehensāh: دین پیرانده اش شاه

umumî va'azler verilmekte, yalnız bu sefer bunlar Mecnûn'un ağzından nakledilerek, çömlekçi ile mukayese edilmektedir (169/8-170/4).

g) *Çırlayık ile Karınca hikâyesi* :

Bu parçanın metni ve tetkiki benim «Türk edebiyatında Ağustos böceği ile Karınca hikâyesi» adındaki makalemde bulunmaktadır (Türkiyat mecmuası, IX, 1951, s. 79-82).

h) *Hikâyet-i Dervîş vü Şâh* :

Metin kısmı I, s. 454, not 14 ve s. 463 vd. bakınız.